

Aliona Grati

CHIȘINĂU

Morile Timpului

Eseu de imagologie literară

Volumul I

De la începuturi până la 1944

Ediția a doua completată

EDITURA **UNU**

Chișinău, 2023

Studiul a fost realizat în cadrul proiectului științific 20.80009.0807.19 „Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii” (2020-2023), Universitatea de Stat din Moldova.

Recenzenți: **Mariana Șlapac**, membru corespondent
al Academiei de Științe a Moldovei, doctor habilitat
în studiul artelor

Liliana Condraticova, doctor habilitat în istorie și
studiul artelor

Redactor științific: **Nicolae Enciu**, doctor habilitat în istorie.

Editura UNU

str. Ion Creangă 62/4, Chișinău MD-2064, Republica Moldova

Tel.: (+373) 69122342

Email: editura.unu@gmail.com

Web: editura1.md

Autor: Aliona Grati

Lector: Inga Druță

Coperta și prezentare grafică: Natalia Procop

Prepress: Editura UNU

Tipar: Bons Office

© Text: Aliona Grati, 2023

Toate drepturile rezervate

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții din Republica Moldova

Grati, Aliona.

Chișinău. Morile Timpului : Eseu de imagologie literară / Aliona Grati ; redactor științific: Nicolae Enciu ; coperta și prezentare grafică: Natalia Procop. – Ed. a 2-a, compl. – [Chișinău] : UNU, 2023 (Bons Offices) – . – ISBN 978-9975-3613-6-1.

Vol. 1 : De la începuturi până la 1944. – 2023. – 400 p. : il. – Referințe bibliogr.: p. 368-392. – [300] ex. – ISBN 978-9975-3613-7-8.

821.135.1(478)-4

G 77

Există locuri unde spiritul moare pentru ca să se nască în adevăr care este însăși negația lui.

Albert Camus, *Vântul la Djemila*

De aceea, cele mai frumoase povești nu sunt, de fapt, ale nimănui. Niciun povestitor nu poate spune: povestea asta e a mea. Gura din umbră vorbește pentru toți. Uriașa popularitate, culmea gloriei este, până la urmă, anonimatul.

Jean-Claude Carrière, *Cercul mincinoșilor*

Oricând, cu știința mea, eu pot da alt curs întâmplărilor. Fiindcă numai ce scriu eu rămâne cu adevărat. Restul e tăcere... Papirusul meu este memoria mea.

George Bălăiță, *Gulliver în țara nimănui*

CUPRINS

Chișinăul văzut din afară	9
--	----------

Partea I. CHIȘINĂUL CELUILALT

Un târgușor de mai mică importanță	26
O localitate neînsemnată pe râulețul Bâc	27
Și a fost ars de tătari aproape în întregime	35
Oraș comercial destul de mare	38
Unde curge prin vale râul Bâc, peste care sunt două poduri ...	41
Cetatea lui Potiomkin	42
Bunii moldoveni din aceste locuri mi-au deschis cu sinceritate inimile lor	47

Chișinăul pe vremea lui Pușkin	52
Mahalaua orientală și Mahalaua rusească	54
Fiecare chișinăuian, de la boier la locuitor simplu, era mai întâi de toate negustor	57
Aici strămoșii noștri, slavii, au vestit prin arme ființa lor	60
Aprilie, primul bal	67
Capitala Basarabiei, atât de deșartă și tăcută, se făcuse vie și zgomotoasă	75
În nemărginirea sură	79
Blestemat oraș Chișinău!	83
Țigani moldoveni	88
Moldoveanul greoi	91
Pușkin mă iubea și găsea plăcere în a-mi îndrepta greșelile ...	98
Dar plecând de acolo pentru totdeauna, am oftat de dorul Chișinăului	103

Mituri literare și povești de speriat lumea civilizată	106
Eu nu am văzut un sat mai urât și mai dezordonat	107

Nămila urma să-și piardă îndată ambele picioare, urechile și nasul	109
Și paharele pline erau golite cu hărnicie	113
Ca și Roma, este așezat pe câteva coline	117
În Chișinău, ținut mai degrabă friguros și septentrional, te crezi la pol	120
Millionnaia separând două lumi	126
În calea războaielor Imperiului	130
O alergare de cai	130
Italiano-greco-slavo-turco-francezul moldovean	134
Pribegi în țară răpită	142
Militarii au umplut cu ei orașul, căci nu e casă în care să nu fie încartiruit vreunul	157
Oraș de provincie, frumos; foarte aglomerat cu ocazia dislocării statului major	158
După numărul populației, al cincilea loc în Imperiu	163
Kischineff în atenția lumii	168
De ce să plecați cu miile să muriți pe meleaguri străine, când puteți să muriți și aici	181
Moldoveni negricioși cu cușme țuguiate de cârlan, mânând leneș plăvanii	183

Partea a II-a. ORAȘUL ÎN PALIMPSEST

Chișinăul revoluționar 188

Oraș făcut, dar nu născut	191
Ei zic că aici, de-acum, ruși suntem și că ruși trebuie să fim	197
Orașul pogromului	201
Simbolul rusismului în Basarabia	210
Na-vă!	212
E un semn rău!	215

Apoi, știi că aici, în Rusia, toți visați numai revoluție	218
Dar peste capul Țarului de bronz fâlfâie steagul roșu al răzvrătirii și răsturnării	223
Semințele sunt simbolul revoluției la Chișinău. Orașul era plin de ele	230
Hora aspirațiilor noastre seculare se întinde sub cerul senin al Chișinăului	231

Straturi imagologice și mitice

Capitala forfotea de viață proaspătă într-un vârtej zgomotos și isteric	235
A stat 100 de ani într-o mlaștină și a ieșit nevătămată	238
Sufletul rusesc și/sau sufletul românesc	247
Săptămâna blinelor	252
Plopii de Turkestan de pe Alexandru cel Bun	255
Fiți bineveniți la noi în Chișinăul Românesc!	257
Majestate, la noi în sfânta biserică se intră cu soția legitimă	263
Îmi plac ceremoniile religioase de la Chișinău	267
Intermezzo: orașul de la 1925	269
Nu vom da nicio bucațică de pământ!	272
Chișinăul nu se dă cadou	275
Un oraș pitoresc, plin de curiozități prin care istoria nu a trecut fără a fi lăsat vreo urmă	280
Izvor bogat iese de sub deal	293
Dealul Mazarachi	296
Izvorăște din șirul dealurilor, taie țara în lungime, trece pe la miază-zi a orașului Chișinău și se varsă în Nistru	298
Vei trăi cât Cheile Bâcului!	300

Orașul-victimă

Capitala celei mai blestemată provincii	312
Pajurile mizeriei chișinăuiene	318
A-nceput să putrezească orașul	324

Zece săptămâni sub ocupație sovietică	329
Ce destin sfâșietor a avut acest oraș!	333
O cetate îngropată	341
Când apare Regele pe crenelurile Turnului Dezrobirii	344
Ce rămâne	353
Referințe bibliografice și note	368
Sursele ilustrațiilor	392
Călători-scriitori care au vizitat Chișinăul	394
Desenatori și fotografi care au vizitat Chișinăul	397

CHIȘINĂUL VĂZUT DIN AFARĂ

Presupun că și voi ați trăit măcar o dată în fața vreunui amic sau partener de prin alte părți, venit la Chișinău, sentimentul frustrant că nu ați putut să-i spuneți la tot pasul povești uimitoare despre orașul vostru ca, bunăoară, locuitorii Romei sau ai Vienei, Paris ori Sankt Petersburg. Sigur ați fi vrut să-i istorisiți amicului ceva ce l-ar fi mers la inimă și i-ar fi băntuit imaginarul încă mult timp după plecare. Probabil v-ați fi dorit atunci să vă fi învățat tema în prealabil dintr-o mulțime de cărți, din care să fi ales cele mai percutante mituri și povești. Dar, vă întreb și mă întreb, are Chișinăul la momentul actual o mitologie proprie¹, alcătuită din folclorul urban sau literatura cultă?

Din anumite motive ale căror sensuri s-au pierdut în timp, orașul nu a beneficiat de o poveste a originii care să îl lege ancestral cu forța ei tainică și nelămurită de pământul acesta, nu a avut un mit fondator întreținut prin tradiție, ca râul Bâc pe care s-a așezat, spre exemplu. Vestea bună e că el a beneficiat și poate miza în continuare pe *mitopoietica*² sa, adică pe acel segment care, în înțelegerea dată de Tolkien, se alcătuiește din mitologia fictivă sau artificială a oamenilor de litere.

Una peste alta, ați constatat insuficiența poveștilor primare, ați găsit și soluția liniștitoare. Dar alte câteva întrebări firești se impun aici. Au reușit oare scriitorii să creeze în operele lor un Chișinău imaginar iradiind fascinație? Ne putem lăuda cu un dosar greu de narațiuni care îi conferă orașului mister atractiv, un alt model de a fi în ochii lumii largi, ori ne mulțumim cu un

număr de clișee de percepție venite de aiurea, compunându-i cartea de vizită, de regulă, în mod eronat și hazardat?

Dar să revenim la prietenul pe care ați fi putut să-l plimbați pe străzile Chișinăului cu intenția de a-i oferi reconstrucții ale lumii de altădată și de a-l impresiona cu povești minunate. Faceți un exercițiu de imaginație și admiteti că se poate întâmpla ca el, prietenul vostru, informându-se de obicei înainte să se aștearnă la drum, în virtutea unei curiozități intelectuale sau a unei obligațiuni de serviciu, asupra locurilor pe care urmează să le viziteze, să-și asume rolul de ghid și să vă povestească – el vouă – mai multe despre orașul vostru de rezidență. Dacă ați trecut printr-o asemenea experiență, să știți că ați avut ceva de câștigat, de luat în seamă. Ați aflat îndată ce l-a interesat pe acesta și ce minuni va căuta eventual un alt vizitator. Oricum, ați înțeles câte ceva din ce și-ar dori străinii să găsească aici.

Nu întâmplător, am început prin a mă adresa chișinăuienilor mei. În acest oraș am văzut lumina zilei, aici mi-am trăit o bună parte de viață. Suburbia Ghidighici, satul înaintașilor mei, nu a avut alt destin decât acela care îl unea cu târgul. Îi despărțea doar un scurt drum, pe care ghidighicenii îl parcurg și acum aproape zilnic. Anume așa mi-a rămas în memorie bunicul Nicolae, vorbindu-ne nouă celor de acasă despre ce isprăvi a mai făcut sau despre ce se mai zvonește azi „prin târg, la Chișinău”. Știu, concitadinii mei îmi vor înțelege preocupările legate de lucrurile pe care le pot vedea și auzi aici călătorii. E un fapt deja demonstrat că renumele unui oraș depinde în mare măsură de poveștile acumulate în memoria colectivă. O carte care le-ar aduna laolaltă nu le-ar fi, cel puțin, de prisos. Nutresc însă speranța că voi provoca și atenția cititorului de pretutindeni, care va dori să-și ia notițe despre un altfel de Chișinău.

Această carte este despre orașul Chișinău și locuitorii săi – așa cum apăreau în ochii și în imaginarul vizitatorilor. Nu sunt vizitatori oarecare, ci cărturari și oameni de literă care au ținut să-și noteze impresiile și să le transmită altora. Când a fost să se

întâmpla ca aceștia să fie nu doar raportori delegați, ci scriitori talentați, cu abilități remarcabile în a crea expresii memorabile, ne-am ales cu imagini care ne reprezintă localitatea în lumea largă. Cândva, pentru Alexandr Pușkin, Chișinăul era o pustietate nesuferită, un exil blestemat la marginea Imperiului Rus, pe care era nevoit să-l suporte aidoma predecesorului său, latinul Ovidiu, aruncat prin părțile Tomisului. Peste aproape un secol, Dumitru Moruzi proiecta un Chișinău ca un refugiu salvator, o patrie ce îi puneala adăpost familia aflată la ananghie. Boierii moldoveni din saloanele urbei îi păreau poetului rus Veltman niște neciopliți obedienți, iar în amintirile lui Mstislav Dobujinski chișinăuienii căpătau imaginea unor inși negricioși cu cușme țuguiate de cârlan, mânând leneș plăvanii. La mijlocul secolului al XIX-lea, Ivan Aksakov înregistrează imaginea societății înalte de la Chișinău în timpul unui bal cu nobili moldoveni în haine de ultimă modă. Oprind în Chișinău cu câteva luni înainte de a se bate pe câmpul de luptă cu otomanii, tânărul și senzualul Lev Tolstoi ieșea serile la „vânătoare de muieruște” prin localurile urbei, iar posomorâtul Vsevolod Garșin înregistra în proza sa imaginea izbitoare a unui oraș-cimitir. Lui Nicolae Iorga Chișinăul i se arăta un „amestec sur, cu turnuri albe”, cu o populație încâlcită și fără preocupări identitare. Dimpotrivă, Onisifor Ghibu găsea aici un material uman perfect, din care urma să modeleze un suflet autentic românesc. Înțeleptul Mihail Sadoveanu îl credea salvat pentru totdeauna de bolșevici, prevestindu-i un viitor luminos sub aripa monarhiei române, pe când cinicul inteligent Geo Bogza explora un Chișinău al mahalalelor nenorocite, condamnate la ordură veșnică.

Se pare că, având privirea dintâi, mai receptivă în momentul de interacțiune cu un spațiu cultural alternativ, diferit și relativ necunoscut, vizitatorii descriau și reprezentau Chișinăul cu o expresivitate mai vie, mai convingătoare și, important, mai memorabilă. La începutul secolului nostru, scriitorul polonez Andrzej Stasiuk asocia clădirile orașului cu niște „pie-

tre funerare gigantice”, care îi evidențiau trecutul comunist, iar englezul Tony Hawks alegea pentru romanul său despre sejurul chișinăuian pe celebrul interlop Zelionii în calitate de personaj exponențial. Italianul Nicola Baldassare reținea înghesuiala din „marșutce”, iar canadianul Stephen Heininghan se mira la cât de mult un Lebed’ putea influența deciziile politicienilor moldoveni. Fiind vizitat de mulți alți cărturari cu pene de gâscă, cerneluri și călimări în cufărul de călătorie sau cu pixul și caietul în geanta de voiaj, Chișinăul își înmulțea imaginile scripturale. Dar ce anume a reținut memoria colectivă? Ce a rămas din toate acestea? Sunt câteva aspecte care mi-au dictat miezul acestei cărți, incitându-mă să caut în depozitul textelor scrise reprezentările, tablourile expresive și, mai ales, cele mai răspândite povești ale orașului.

Imaginile orașului Chișinău

Când, pe la 1821, Alexandr Pușkin intra cu trăsura în Chișinău, trecând, după toate probabilitățile, prin avanpostul Căușenilor, așezarea nu-i promitea decât experiențe proaste. Ceea ce i se arăta îndată răsfățatului saloanelor din Sankt Petersburg nu era nimic altceva decât o localitate cu caracter rural, ascunsă după coroanele copacilor de un verde abundent, deasupra căroră se ridicau șapte sau opt clădiri din piatră demne de ochiul exersatului călător. Poetul nu-și dădea seama atunci că găsea orașul în una din cele mai favorabile perioade ale istoriei lui, marcat de prezența unui număr mare de aristocrați. Doldora de noii funcționari și militari imperiali încartiruiți aici, Chișinăul devenea, în același timp, gazdă neîncăpătoare a refugiaților. O mulțime de prinți, un număr spectaculos de boieri veliți din Principate și din Constantinopol, susținători ai Eteriei, se regăseau în provincia imperială și așteptau vremuri mai liniștite, statornicind aici deprinderile lor de viață strălucită cu petreceri și baluri. În puținele case ale boierilor moldoveni se auzea mu-

zică aleasă ca în saloanele nobililor din marile orașe, se discuta politică și literatură în limba franceză. Se poate spune că orașul din sudul Imperiului era un loc de exil acceptabil pentru orice rus. Nu și pentru acest maniac al libertății care era Pușkin.

Orașul îi părea de nesuferit. Cu toate acestea, mai spre amiază, poetul se ridica din pat, ieșea din odaia sa aflată la primul nivel al celui mai frumos, la vremea respectivă, conac Donici – care găzduise, în 1818, pe țarul Alexandru I în timpul vizitei sale la Chișinău –, apoi o lua spre centru pe străduțe întortocheate și desfundate, având pe de o parte și pe alta căscioare cu forme pitorești pentru un străin al locului, ca să ajungă la vreo construcție în stil european a vreunui boier, în al cărui ambient particular să se simtă „ca acasă”. Putea fi văzut cum umbla pe ulițe îmbrăcat într-o manta persană, cu fes turcesc pe cap și cu baston de fier în mână. Uneori se ducea la văduva Keșco ca să se înfrupte cu dulceți și cafele și să se lase pradă conversațiilor literare cu poetul și generalul Raevski, eroul bătăliei de la Borodino. Alteori își găsea norocul zilei în *Cazinoul Verde* din grădina orășenească, unde juca poker și barbut la masa de cărți cu tinerii boiernași, ascultând vocea duioasă și sentimentală a frumoasei Marionila, sau își omorâ timp în sala de biliard a lui Antonio, nu departe de hanul Naumov. Cutreiera toate cârciumile și localurile rău famate, se bătea prin taverna cu mujicii și birjarii. Atunci când simțea nevoia discuțiilor intelectuale distinse o lua spre casa Zamfirache Ralea, situată mai jos de Alexandrovskaja, unde venea elita ca să asiste la seratele muzicale organizate zilnic aici. Vizita cu prietenii săi familia lui Costache Stamati, a cărui casă de dimensiune impunătoare, având curte și livadă, se afla nu departe de biserica Sf. Ilie. Mergea adesea la spectacolele de teatru din casa albă cu două nivele a lui Teodor Krupenski, putea să intre apoi în cofetăria Marco Mancini din spatele acesteia, unde se întreținea în vorbe romanțioase cu fiica proprietarului. Nu ignora balurile desfășurate din belșug în

casa cu frumoase coloane, cu o sală mare pentru oaspeți, din centrul orașului, a lui Vartolomeu și nu își refuza petrecerile zgomotoase din palatul principelui Alexandru Cantacuzin, unde invita la vals cuconițe moldovence, înveșmântate în rochii strălucitoare, cu podoabe de preț pe ele. Nu-i lipsea nici măcar piperul tainelor sociale, fiind întotdeauna binevenit la ședințele conspirative ale lojei masonice „Ovidiu”, care se desfășurau în casa boierului Cațică sau la întrunirile eteriștilor în casa guvernatorului Constantin Katakazi.

Conacul urban al boierului Andronache Donici, închiriat în acel moment de guvernatorul suprem al Basarabiei Inzov, era o construcție înaltă, cu două etaje, în stil elvețian. Avea curte vastă, înconjurată de o frumoasă grădină cu livadă atent întreținută. Plasată pe vârful uneia dintre coline, clădirea părea și mai impozantă, mai solemnă. Din fereastra odăii sale, lui Pușkin i se deschidea o splendidă panoramă a orașului înspre râul Bâc. Poetul putea privi ca în palmă povârnișul pe care se înșirau locuințele negustorilor, biserica Buna Vestire, gropile pietrăriei și cursul leneș al râului cu albiile lui neregulate, revărsat în acest loc într-un mic heleșteu. De cealaltă parte a râului, pe dealul din față, putea contempla peisajul pestriț al Visternicenilor, cu căsuțele topite în verdeața care atingea razantă cerul. Nu se știe dacă cele câteva construcții mai modeste ale târgoveților, ridicate alandala, după voia fiecărui proprietar, pe dealul vechiului Chișinău, după stilul local, moldovenesc, din lemn, cu balustrade și cerdacuri, cu acoperișuri înalte și cu scări pe dinafară, cu obloane și cu adaosuri care le dădeau umbră, îl impresionau pe tânărul ambițios și aprig. Cert este însă că se bucura să observe mușuroiul pestriț de nații – sârbi, arnăuți și bulgari – din piața Soborului Vechi și din bazarul din proximitate. Totuși, acest afurisit cămin provizoriu îi era de nesuportat. Era orașul exilului său. În felul acesta – inseparabil de trauma poetului și de maniera sa

năvalnică de a o exprima – Chișinăul intra în imaginarul rușilor și al lumii întregi.

După 50 de ani, pe la 1840, prințul Alecu Mavrocosta cu doamna sa și copilul lor de numai patru ani descindeau în capitala Basarabiei, dinspre bariera Orhei, în careta poștei împărătești. Cu roțile înfundate până la jumătate în zăpadă, aceasta traversa mai întâi un pod ridicat peste apa râului Bâc, apoi înainta cu greu pe ulița botezată – așa cum se obișnuia la vremea aceea, după numele unui țar – Pavlovskaja. De o parte și de alta rămăneau în urmă case acoperite cu stuf, îngrădite cu nuiile. Uneori se arăta mai semeț câte o locuință de popă cu acoperîmânt de șindrilă, zăplaz înalt și poartă de scânduri rezemată pe stâlpi de stejar. Boierii din Moldova de peste Prut puteau alege, la o adică, să cutreiere străzile înguste și încălcite ale orașului de jos, având numele rusificat al vreunui boier (Balșovskaia, Doncievskaja, Prunkulskaja, Kațikskaja, Kasapskaia), al vreunui mucenic (Ilinskaia, Haralampievskaia) sau al unei meserii (Kojuhârskaja). Se grăbeau însă să ajungă la destinație, luând-o în sus, pe ulița Gogol, apoi, în dreptul hotelului Șvaițarski, pe atunci gimnaziul pentru băieți, la dreapta, pe Alexandrovskaja, bulevardul cu numele altui țar, lăsând în urmă grădina publică și palatul guvernatorului. Nu departe de biserica luterană, călătorii oboșiți de drum pătrundeau în curtea frumoasei case cu verandă spre uliță, susținută de coloane elegante, a boierului Dumitrache Rusu.

A doua zi, cuplul Mavrocosta se plimba pe albe străzi întroienite, cu case îngropate în zăpadă până la ferestre, topografiind harta unui oraș de vis. Troika îi purta iute pe larga Alexandrovskaja, pe lângă Seminarul Teologic și grădina publică „mai poetică decât vara”, apoi îi ducea pe lângă Palatul Episcopal, cu poartă zugrăvită baroc numai cu sfinți din argint.

La capătul bulevardului, colț cu strada Pușkin, sania luneca prin preajma clădirii mari, cu două caturi, în care se ținea *graj-danskii sud*. Cam pe la jumătatea străzii, vira la dreapta pe ulița Gostinnaia, flancată numai cu clădiri mari din piatră cu un singur nivel, împrejmuite cu ziduri înalte cu porți bine închise. Pe alocuri se vedea câte o căsuță scundă, acoperită cu șindrilă, sau băcănia vreunui evreu cu nelipsitele clondire colorate, cu ghemuri de sfoară și cu șiraguri de smochine la geam. Alteori, sania ușoară ca gândul intra pe Kupeceskaia, trecând prin fața clădirii *Ciainți Traktir*, singura ceainărie pe atunci la Chișinău, unde se răsună ceasuri la rând același cazaciok la flașnetă. Nu departe, se aflau cazărmile rușilor, cu zidurile lor anoste.

Este Chișinăul lui Dumitru Moruzi din paginile romanului *Pribegi în țară răpită* – spațiul geografic și spiritual al copilăriei sale, patrie unde îi domniseră strămoșii, comoară înstrăinată. Mai este și un Chișinău al „aristocrației vesele”, așa cum o numea Nicolae Iorga, al boierilor „vernepodnii”, materialul uman de elită din care se clădise. Scriitorul avea față de ei un sentiment contradictoriu. Există în roman o scenă memorabilă cu așa-numita „catanie” tradițională a boierilor și cucoanelor cu pretenții, un fel de procesiune a trăsurilor în zilele de duminică pe străzile pline de praf din perimetrul catedralei, menită a face demonstrație trufașă averii și rangului aristocratic al proprietarilor lor. Meritându-și locul într-o mitopoietică a orașului, povestea are totodată accente de subversivitate, spărgând vâlul visului cu lăncile criticii. Un spirit de răzvrătire împotriva înstrăinării de idealurile naționale a păturii nobiliare venale și corupte răzbate dramatic de pe toate paginile.

În 1998, scriitorul englez Tony Hawks avea, în capitala necunoscută a și mai puțin cunoscutei republici suverane și independente, o misiune cel puțin stranie. Îl aducea aici un pariu. Trebuia să joace tenis cu membrii unei echipe de fotbaliști

moldoveni. Ca un „semn rău” pentru întreaga întreprindere, chiar la începutul ciudatului său sejur, un individ în salopetă pătată cu ulei din aeroport îl admonesta pentru „cutezanța” de a filma un avion vechi cât Imperiul țarist, aruncându-i o privire „severă”, „fioroasă”, „înfricoșătoare”, însoțită de gesturi exagerat „demonstrative”. Comportamentul taximetristului care îi solicita o taxă dublă pentru serviciul său, primirea „iritatei” de la recepția hotelului și, mai ales, „celula” în care era cazat îl determinau să exclame consternat: „Doamne! Ce mi-am luat pe cap!”

De la etajul unsprezece al hotelului *Național*, în lumina clară a dimineții, imaginea Chișinăului anilor '90 i se arăta englezului lipsită în totalitate de pitoresc. Descrierea e neîndurător de exactă: „Imediat sub mine era o piață, în centrul căreia se afla statuia unui soldat eroic într-o poză triumfală: maxilare pătrate și un pumn gata de luptă, un simbol anacronic al puterii disciplinate. Troleibuze supraaglomerate și mașini Lada, prost echipate din punct de vedere mecanic, se chinuiau să înainteze cu zgomot. Pe latura îndepărtată a pieței era o clădire guvernamentală sau vreun sediu de învățământ, în spatele căruia se ridica un dom azuriu al unei biserici ortodoxe. Crucea de aur și vârful făceau să-ți muți privirea de la panorama gri alcătuită din blocuri de apartamente neînsuflețite și monotone, răspândite dedesubtul ei”. În zilele următoare, când avea de trecut printr-o serie de aventuri, pe alocuri primejdioase, scriitorul descoperea un oraș cu o arhitectură eclectică, având clădiri minunate cu două etaje din secolele al XIX-lea și al XX-lea, înfrumusețate cu porticuri ornate, pe lângă care se înălțau cutii anacronice în stil sovietic. Înregistra impresii despre oamenii care populau acest univers dezolant, remarcă microbuze și troleibuze „pline ochi cu pasageri contorsionați” nevoiți să asculte muzică pop rusească. Pe fundalul unei aparente euforii naționale generale, luați de aproape, moldovenii își trădau reticența, inerția, pasivitatea, înclinația către

pesimism și erau complet lipsiți de proiecte de viitor. Drept rezultat, romanul lui Tony Hawks, cu titlul hazliu *Tenis cu moldoveni*, alcătuia o galerie sumbră de încruntați, posaci, grăbiți, nervoși, învinși, epuizați, lipsiți de viață, suspecti și precauți cu străinii.

Aventura imagologică a Chișinăului

Acești străini³ au făurit și au arătat lumii imagini proaspete și vii despre Chișinău. L-au înțeles, l-au apreciat și l-au reprezentat diferit. Experiența emoțională a întâlnirii le-a modelat atitudinea și spiritul proiecțiilor literare. Mirați de unele lucruri, surprinși de altele, peregrinii cărturari prin Chișinău l-au evocat și l-au înregistrat în toată splendoarea sau, neîndurător, în mizeriile lui. Și prin aceasta l-au îmbogățit imagistic, modelându-i contururile identitare. Favorizat sau ofensat, orașul le datorează ispita creației. Dacă nu se întâmpla să-i găzduiască, rămânea sărăcit de câteva reprezentări memorabile.

Eseul de față a încercat să facă abstracție pe cât a fost posibil de întregul ansamblu de imagini ale orașului, abordând, cu mici excepții, perspectiva străinilor, mai exact, a vizitatorilor. Imaginile și poveștile străinilor au absorbit impresiile lor tenace, s-au articulat pe temeiurile dorinței de a-i cunoaște structura identitară și de a-l plasa într-un context social și istoric. Acestea s-au născut din interpretări, înțelegeri, atitudini și gusturi estetice variate. Chișinăul s-a reflectat în ele ca într-o mulțime de oglinzi subiective. Și așa cum se întâmplă când o imagine lunecă în abisul oglinzilor, s-a produs inevitabil *deformarea*.

Important e de reținut că scriitorilor care au vizitat și au descris Chișinăul le-a revenit o mare responsabilitate în ceea ce privește generarea și răspândirea primelor locuri comune despre el. Ei au fost cei care au transmis comunităților lor atât propria experiență de interacțiune cu alteritatea etnică, cât și „rețetele” preluate de la înaintașii lor. Supraviețuind sau nu,

acestea au modelat la un moment dat percepția altor popoare. Aventura imagologică a Chișinăului s-a constituit inevitabil și ca un repertoriu de clișee, stereotipuri de percepție și prejudecăți colective, mai adesea intempestive. Trebuie să fim conștienți de caracterul ideologic, politic și estetic al imaginilor, mai ales al celor disprețuitoare și caricaturale. Contrastele sunt inerente comprehensiunii unui spațiu necunoscut, pasibil de orice etichetare.

Evaluările și judecățile critice ale străinilor cultivați merită desigur să fie luate în seamă ca îndreptare, în condițiile unei analize echilibrate a lor. Totuși, demersul acesta nu s-a limitat la enumerarea unor însușiri pozitive sau negative ale orașului, oricât ar fi ele de utile ca material didactic și instructiv pentru păstrarea unei fiziologii admirabile. Ceea ce am scos în evidență sunt reprezentările literare memorabile aparținând unor oameni de litere, dotați cu sensibilitate și un oarecare talent literar, care *au urzit imaginea Chișinăului în lume*. Am aplecat urechea la notele literare și poveștile anecdotice ale vizitatorilor, specii de graniță relevante pentru alcătuirea unui inventar de imago-tipuri⁴, adică de reprezentări individuale devenite colective în virtutea popularității emitentului.

Pentru acuratețea cercetării, trebuie să precizez câteva aspecte legate de metodologie. În sensul clasic al disciplinei, de la Jean-Marie Carré la Joep Leerssen, imagologia presupune evaluarea reprezentărilor străinului, (auto)imagologia, adică reprezentările pe care un popor și le face sieși pentru a-și preciza individualitatea, constituind doar un compartiment al acesteia. Fluctuația frontierelor și trecerea repetată Chișinăului în componența altor state și de altă parte a baricadelor în confruntările regionale creează dificultate în privința identificării „străinului”. De aceea vom aplica criteriul geografic, și nu pe cel etnic atunci când vom alege textele imagotipice. După criteriul geografic, utilizat cu preponderență în cazul nostru, sunt relevante textele autorilor veniți atât din afara frontierelor statului în care

se află orașul Chișinău, cât și din afara spațiului dintre Nistru și Prut aflat în componența statului cu teritorii mai extinse. Criteriul etnic plasează contribuțiile scriitorilor români din stânga Prutului în ordinea a ceea ce se numește (auto)imagologie. Cu toate acestea, despărțirile lor de mai multe decenii de românii din Basarabia pe care o impune frontiera rusească de pe Prut creează motive pentru atitudini obiective, distanțate.

Poveștile orașului

Am găsit în narațiunile externe o privilegiată poartă de acces către poveștile memorabile ale Chișinăului. Și de ce, la o adică, nu am încerca să restituim saga unui oraș prin prisma unui observator detașat, obiectiv, dar având suficient simț estetic și talent pentru a proiecta imaginii cu putere reprezentativă în lume? „Povestitorul este, susține Jean-Claude Carrière, autorul celebrei cărți *Cercul mincinoșilor*, înainte de toate *cel care vine din altă parte* (subl. n.), care îi adună în inima satului pe cei care nu pleacă niciodată nicăieri și le arată alți munți, alte planete, alte spaime și alte chipuri. Este cel care aduce schimbarea”⁵. Arhetipul povestitorului este rapsodul străin ambulant.

Chișinăul nu are farmecul marilor orașe cum sunt Veneția sau Roma ca să atragă neîncetat plăsmuiri, inspirând fără greș călătorii. Totuși s-au păstrat despre el și texte mai expresive, ai căror autori, fie dintr-o pornire interioară, fie la comanda unor publicații, au făcut consemnări cu inflexiuni lirice, descrieri și portrete care au transgresat neutralitatea limbajului specific rapoartelor. Deși textele la care am apelat adesea – note de călătorie, jurnale, memorii, reportaje și chiar rapoarte diplomatice – par a reprezenta genuri literare oarecum facile, acestea sunt cu certitudine importante. În virtutea unor obligații pe care și le-au asumat autorii lor, a ușurinței sau timpului scurt de redactare, ele au fost mai numeroase și mai accesibile publicului larg pe care l-au influențat decât, spre exemplu, romanele.

Majoritatea relatărilor străinilor despre Chișinăul de până la 1812 sunt scurte, informative, orientate pe un anumit segment specializat (tradiții și obiceiuri locale, starea social-economică, structura etnică etc.) și nu pot fi raportate la literatură. Acestea, spunea N. Iorga, „pentru istorie sunt mult mai folositoare decât forma literară, forma pregătită a scriitorilor de obișnuite călătorii”⁶. Segmentul literar, plâsmuirile lăsate în afară de celebrul autor al *Istoriei românilor prin călători* constituie, prin urmare, obiectul nostru de analiză. Așadar, vom căuta, dincolo de precizia desenului real, poezia orașului, partea de sensibilitate, imaginație și experiența trăită în ficțiune și, la pachet, clișeele și stereotipurile generate de acestea. Ne va interesa, în scrisul călătorilor străini, nu doar imaginea unui *Chișinău privit, observat*, ci și a unui *Chișinău imaginat, visat, evocat, povestit, reconstituit în orizontul miturilor și al legendelor, reconsiderat estetic*.

Invitația la o reconstrucție mitopoietică a orașului nu e una care îndeamnă la retragerea nostalgică într-un trecut legendar. Nu este nici o căutare de esențe și adevăruri identitare definitive. Cartea este pentru oricine vrea povești cu personaje mai pozitive sau mai negative, cu imagini favorabile sau, dimpotrivă, denigratoare, care umplu rezervoarele de imagini ale Chișinăului „trăit” și „imaginat” de Celălalt. Am urmărit să dau caleidoscopului de percepții, notații, mărturii, atitudini, reflecții și reprezentări personale, coerența unei povești despre Chișinău, să torc firul care să lege aceste voci multiple.

O provocare, un pariu

Așadar, cartea se va citi ca o sumă de experiențe de cunoaștere și de reprezentare a Chișinăului de către călători. Unii dintre dumneavoastră vor fi interesați de mărturiile scripturale ale trecerii orașului prin istorie, oraș cu destin aparte în căutare de sine, laolaltă cu teritoriul de frontieră pe care îl reprezintă, în și între Principatul Moldovei, România și Rusia,

cu urcușuri și căderi, războaie, distrugeri, cutremure, anexări și revoluții. Alții vor atrage atenția la profilul psihologic, adică la percepțiile străinilor care au generat locuri comune și clișee imagologice. Se vor găsi și cititori cu preferințe pentru povești minunate de viață sau care vor empatiza cu partea magică a legendelor și miturilor. Pentru că, de exemplu, Chișinăul poate fi citit ca o poveste admirabilă despre vizitele țărilor și țărinelor, ale regilor și reginelor, ale marilor duci și ducese, principii moștenitori și principese. Poate că și părerile augustelor fețe despre orașul nostru vor suscita interes, cine știe? Cu siguranță, veți găsi ceva pentru a vă cuceri musafirii care vor duce cu ei în amintiri un Chișinău cu istorie și cu povești doldora. Frânturile de lume s-au adunat și au alcătuit în spațiul textual un univers muzeal care merită a fi vizitat, măcar și pentru că întreprinderea va avea vitalitatea unei aventuri imaginare.

După cum vă puteți da seama, poveștile Chișinăului nu coincid neapărat cu identitatea reală a orașului, așa cum, spre exemplu, Veneția nu este un loc inevitabil funest, ca în nuvela lui Thomas Mann, *Moarte la Veneția*. Pornind lectura cărții, țineți minte că imaginile înmagazinate între aceste coperti prezintă orașul ca *trop literar*, deci așa cum a fost reprezentat în scrisul artistic. Această perspectivă aparține disciplinei numite „Imagologie literară”, care privește „imagea” ca pe un ansamblu de sentimente asupra străinului, prinse într-un proces de literarizare, dar și de socializare. Caracterul interdisciplinar al imagologiei literare (istorie și critică literară, istorie, istoria mentalităților, mitografie, antropologie, psihologie, sociologie etc.), dar și dorința mea de a oferi o carte mai inspirată și mai agreabilă pentru un public mai larg au dictat stilul scriiturii, căreia am preferat să-i zic „eseu”. Alegeți dumneavoastră dacă vreți să vedeți referințele bibliografice puse la punct pe la sfârșitul cărții sau să vă lăsați în leagănul poveștilor. Pentru a vă spori imaginația, am alăturat textului și câteva imagini vizuale – gravuri și fotografii – oferite în exclusivitate de surse străine.

Împreună, clișeele, situațiile reprezentate, lumile, poveștile, imaginile scripturale și vizuale au format straturile imagologice și mitologice ale orașului. Straturi peste straturi, povești întretăiate, narațiuni în palimpsest. Dar totuși ce a rămas la suprafață? Care dintre imagini ne reprezintă cu adevărat? Pentru mine, provocarea a devenit un pariu.

Partea I

CHIȘINĂUL CELUI ALT

UN TÂRGUȘOR DE MAI MICĂ IMPORTANTĂ

Până prin preajma secolului al XVIII-lea călătorii au evitat Chișinăul. Nefiind un loc important pe un drum de negoț internațional, lipsită de o cetate care să o apere și devastată adesea de horde străine, localitatea a fost trecută cu vederea vreme îndelungată. Departe de gălăgia negustorilor din cetățile de la Marea Neagră și de îmbulzeala boierilor din orașul de scaun, în mijlocul unei provincii mărginașe, înconjurată mai întotdeauna de dușmani, cu zone pustii și dese răzvrătiri populare, Chișinăul nu a fost atrăgător ca destinație. Nu a devenit decât foarte târziu un punct nodal în vasta rețea comercială a Țării Moldovei. Cei care s-au aventurat să parcurgă prost întreținutele și primejdioasele drumuri pentru a ajunge în micul târg nu au fost predispuși să-și pună pe hârtie impresiile. Puținele mărturii despre perioada medievală a Chișinăului au lăsat loc reconstituirilor arheologice imaginare.

Colecția Călători străini despre Țările Române a Academiei Române adună relațiile, însemnările de călătorie, mărturiile mai multor peregrini, reprezentanți ai diferitor puteri și popoare, care au străbătut spațiul dintre Nistru și Prut cu vreun prilej oarecare, cu misiune, cel mai adesea. Aceștia au căutat informații pentru comanditarii lor, de regulă, despre climă, modul de viață al diferitor clase sociale, organizarea de stat, fenomenele de cultură și artă etc. Se regăsesc aici primele texte care au format imaginarul străinilor despre Chișinău. Nu voi insista să demonstrez că unele din acestea, cu precădere

pasajele care zugrăvesc tablouri ale naturii, ca încercări de estetizare a rostirii, au partea lor de frumos și că de multe ori trec de frontiera simplelor notații, având expresivitate literară. Calitatea lor de potențiale povești nu e de ignorat oricum. M-a interesat felul în care scrisul străinilor a modelat și remodelat imaginea Chișinăului în mod literar, evoluând, odată cu realitatea sau nu, de la o simplă așezare cu regim patriarhal, siliște, sat și „târguleț fără importanță”, la o localitate cu structuri urbane superioare¹, având locuitori cu o clară conștiință urbană. Aventura imagologiei orașului din lunca Bâcului a început anume atunci când primii călători l-au surprins în notele lor și a înaintat sinuos în cursul vremurilor pe măsură ce dosarul cu narațiuni număra tot mai multe contribuții.

O localitate neînsemnată pe râulețul Bâc

Ce ar fi putut să vadă un călător din timpurile imemorale, un Gulliver pășind pe această parte de lume? Dacă e să credem unor istorici, pe aici s-a trecut intens în Antichitate și anume prin locul din preajma Chișinăului căruia i se spune în popor Cheile Bâcului. „Pietrele Înșirate” în linie dreaptă de-a lungul râului Bâc, apoi prin zona Petricanilor de azi spre râul Nistru și de acolo înspre Crimeea au slujit de jaloane prin pădurile dese de pe colinele și vâlcelele regiunii, indicând un drum, am spune astăzi, de circulație internațională. Vestigiile arheologice au arătat că pe malurile Bâcului au fost așezări umane și în Antichitate. În orice caz, au existat suficiente condiții pentru așa ceva. Istoria a dispus însă de toate uneltele pentru a le șterge urmele de pe fața pământului. Timp de veacuri, teritoriul a fost afectat de transgresiunile endemice ale popoarelor migratoare: bastarni, greci, daci, romani, goți, huni, vandali, anți etc. Barbarii au călcat teritoriul dintre Nistru și Prut în mișcările lor crude dinspre Asia, devastând așezările și drumurile ce le-au stat în cale.

Șansa localității a fost acest mic râuleț Bâc, de unii călători laudat, de alții ironizat. Oricât de insignifiant, în toate timpurile, râulețul Bâc a oferit indigenilor condiții bune pentru o viață îndestulată, iar drumeților posibilitatea de orientare în geografia locului. Se prea poate că destui trecători s-au lăsat atrași de relieful domol, tipic moldovenesc, de priveliștea pietrelor de calcar ce strângeau apa râului, forțând-o să se verse în cascadă în câteva locuri ale zonei. Colinele și văile sălbatice cu păduri viguroase de o parte și de alta ale râului au putut aduce vânători isteți de păsări și de mistreți ademiniți de mirosul reavăn al ierbii de pe matcă. Pe călătorul obișnuit însă l-au îngrozit și l-au îndemnat să-și caute călăuză și adăpost în una din așezările care dădeau înspre râul Bâc.

Prin secolele al XIV-lea și al XV-lea, valea Bâcului cu verzi pășuni înmiresmate și coline împădurite a atras moldoveni de peste Prut în căutarea unui așezământ potrivit pentru ei și pentru animalele lor. Nici că se putea un loc mai bun și mai favorabil ca vatră, li s-a revelat dealul cu izvoare puternice, numit mai târziu Mazarachi, unde au găsit pământ fertil și destul lemn, piatră, lut pentru construcția caselor.

Anterior acestor stabiliri fondatoare, întreg ținutul dintre Carpați și Nistru a fost puțin populat din cauza năvălirilor repetate ale neamurilor barbare. Valurile succesive ale invadatorilor din stepele euro-asiatice au redus numărul de localități și fortificații, au gonit populația în zonele păduroase, unde aceasta s-a putut apăra. Între 1240 și 1241, iureșul mongol al lui Genghis-Han a provocat distrugeri enorme, ducând oamenii locului în Hanatul Hoardei de Aur. Chiar și în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, locurile au fost puțin populate. Călătorii nu au avut multe motive bune pentru a traversa acest ținut sever al Moldovei lipsit de rețele de drumuri întreținute și locuri de negoț importante. Totuși, asigurând pacea și paza drumurilor, Alexandru cel Bun, ca un domnitor luminat ce era, a înlesnit

trecerea negustorilor din Lemberg spre Marea Neagră. Aceștia au adus în târgurile ținutului bogăție și speranță de viață.

În cei peste o sută de ani de dominație, mongolii și-au impus în regiune structurile lor economice, vamale, urbane, de apărare. Străinii au putut circula pe vechea cale comercială, care unea țările din sudul Mării Baltice cu spațiile nord-pon-tice și cele bizantine, mergând de-a lungul Nistrului cu vămi și popasuri, căruia i s-a zis Drumul Tătărăsc. După retragerea tătaro-mongolilor peste Nistru și instalarea Statului medieval moldovenesc, calea s-a numit Drumul Moldovenesc. În secolul al XV-lea, Europa occidentală se revigora economic, lărgin-du-și aria și sistemul de drumuri terestre, fluviale și maritime pentru comerțul internațional. În această rețea, cursul râului Bâc era căutat ca marcaj de orientare spre vadul Nistrului. Pornind pe Drumul Moldovenesc, care unea orașul Lemberg cu Marea Neagră, călătorul trecea prin punctele jalonate de Hotin, Otachi, Soroca, Orheiul Vechi, pe urmă – când era po-sibil – mergea un timp pe albia râului Nistru și apoi se orienta spre Chișinău, ca după străbaterea acestuia să cotească brusc spre est, la Tighina, Ciubărcin, Cetatea Albă². Potrivit lui Emil Diaconescu, autorul studiului *Vechi drumuri moldovenești*, pe artera comercială ce urma valea Nistrului călătoreau spre Cetatea Albă negustori din nord-estul Rusiei și Podoliei. Tot pe acolo coborau pelerinii și palomnicii ruși, polonezii și litu-anienii spre Ierusalim. Aceasta era considerată atunci cea mai directă cale de legătură între Rusia și Constantinopol³.

Cel dintâi călător din epoca marilor călătorii și explora-tori care lăsa însemnări despre Moldova de Răsărit era un pe-lerin rus ortodox. În anul 1419, pornind pe „calea hagiilor” spre Athos, Chios, Patmos și Constantinopol, arhidiaconul rus Zosima străbătea, pe la Nistru, hotarul estic al Moldovei, apoi cobora de-a lungul râului prin Otaci și Soroca. Dacă ar fi trecut prin „Cheșeneul lui Acbaș”, consemnat peste câțiva

ani, mai exact, la 17 iulie 1436, de un *Hrisov Domnesc*, pelerinul ar fi văzut în valea Bâcului o moșie pe coama unui deal împădurit, pe care se scurgeau cu lentoare apele a doi afluenți (Mălina Mare și Mălina Mică) într-un râu mai mare cu nume ce i-ar fi sunat probabil familiar – Bâc. Trecând râul cu nume de origine slavă, Zosima ar fi remarcat urmele unei foste câșle tătărăști (Selișteea Tătărăscă), cu o baie și o pădurice în preajma ei (azi – zona circului). Tătarii au părăsit locul, dar numele de „Cheșeneu” a rămas să-l indice în continuare. În fața lui Zosima era să se deschidă priveliștea unei pante cu pâraie (Socul, Hulbocica/Gălbăcica și Gâasca) care aduceau apele izvoarelor dinspre dealul Tohatinului în Bâc, inundând uneori șesul, mai tot timpul mlăștinos și acoperit cu păpuriș. Era să-și noteze probabil în caietele lui că moșia cu fosta seliște tătărăscă aparținea logofătului Oancea, care tocmai a primit-o pentru slujbă credincioasă de la domnitorii Țării Moldovei Ilie Voievod și Ștefan Voievod⁴.

La 1466 se confirma prezența unei seliști Cheșeneu⁵ pe moșia cu același nume, aparținând lui Vlaicu, fost pârcălab de Hotin, Orhei și Cetatea-Albă, unchiul lui Ștefan cel Mare. Călătorii în trecere pe aici găseau deja câteva case cu locuitori preocupați de traiul lor de toate zilele. Lângă Bâc, în drept cu moșia, apărea un heleșteu cu zăgaz pe care se înălța o moară de apă. Mai sus sau mai jos, pe râu, erau alte câteva mori. Totuși, Chișinăul cu mori „pe Bâcu” rămânea în continuare neatractiv pentru străinii civilizați.

Când forțele voievodatului slăbeau, tătarii se revărsau în regiune și prădau localitatea, lipsind-o de recoltă și animale. Oamenii locului nu aveau altă soluție, se repliau temporar în codru, apoi reveneau și își durau iar casele și biserica. După înfrângerea lui Ioan Vodă cel Cumplit, care s-a bătut cu osmanlâii lângă balta Cahulului, tătarii au bântuit ținutul cu o sălbăticie de neoprit. Locuitorii însă s-au încăpățânat să-și refacă casele și să-și continue viața. Cu timpul, pe moșiile de o parte

și de alta a Chișinăului se întemeiau câteva localități. Unele își aveau o latură pe linia șerpuindă a râului Bâc. În partea stângă, Chișinău era mărginit de Beucani (Buiucani). La Vest de Beucani era moșia Vovințeni, cu care s-a contopit mai târziu. La est, Chișinăul avea hotar cu Hrușca. În față, peste râul Bâc, se întindeau moșia Ghețaoani și Visternici a vistiernicului Vlaicu, de la care și-a tras numele.

Se prea poate că, trecând de la un proprietar la altul, de la vreun boier la mănăstire, Chișinău și-a devansat satele vecine. Cu anii, negustorii au reușit să înjghebe aici un târg pentru schimburile interne, în care s-au așezat armeni și evrei. Micul târg își câștiga atâta importanță economică cât era posibil în condițiile în care, la o distanță mică, Lăpușna era înzestrată, încă de pe timpurile lui Alexandru Lăpușneanu, cu toate privilegiile municipale obișnuite în Moldova. De cealaltă parte, era Orheiul binecuvântat de Ștefan cel Mare, un alt punct comercial și administrativ important. Adevărata viață negustorească se desfășura acolo, târgul Chișinăului satisfacând doar satele din împrejurime. Fără profituri vamale sau obținute din schimbul intens de mărfuri, târgușorul se înjgheba cu greu. Totuși, după ce turcii au transformat Bugeacul în raia, călătoria au evitat tot mai mult târgul Lăpușnei, căutând drum mai puțin primejdios prin Chișinău.

În preajma Chișinăului era un pod pe care se intersectau două drumuri importante, ce legau Orhei cu Lăpușna și Iași cu Tighina și Cetatea Albă. Râul Bâc marca hotarul natural între două ținuturi: Orhei și Lăpușna. Podul peste el devenea un pretext serios pentru a-i asigura localității un rol considerabil în rețeaua de drumuri. Însă mai aveau să treacă destui ani până când Chișinăul să devină un centru administrativ, economic și politic și un oraș important pentru Țara Moldovei în partea ei de sud-est.

Pe timpul domniei mai îndelungate a lui Vasile Lupu, Chișinăul și alte moșii din împrejurime au intrat în stăpânirea

călugărilor de la mănăstirile Galata, Sf. Vineri și Balica din Iași⁶. Dacă ar fi ajuns în târgul Chișinăului de atunci, misionarul italian Niccolo Barsi și-ar fi notat în jurnalul său cam aceleași observații în privința caselor de aici, care semănau izbitor cu cele văzute în timpul călătoriei sale prin Moldova⁷. Erau, scria el despre locuințele din jurul mănăstirii Galata din Iași, case făcute din pământ și bârne îmbucate unele în altele, peste care se așternea lut amestecat cu pleavă, băligar de cai și apă, date apoi frumos cu var. Acestea se împodobeau cu pridvoare și cu balcoane ieșite în afară, pentru ca gospodarii să poată sta în timpul verii la răcoare, și erau acoperite de cele mai multe ori cu paie. Numai casele boierilor aveau acoperământ de șindrilă. În bazar se înmulțeau dughenele și cârciumile negustorilor, atelierele breslașilor care plăteau dăjdii și impozite mănăstirilor. Țăranii cultivau viță-de-vie și fructe pe colinele din preajmă, grădinarii creșteau legume pe vale. Peștii umpleau heleșteiele de lângă râul Bâc. Turmele de oi și vaci ale moșierilor pășteau iarba ce răzbea din abundență pe șes. Numărul de mori de apă și de vânt putea chiar să-l fi impresionat pe vreun călător ajuns pe aici. Bogățiile, atâtea câte erau, atrăgeau atenția și alimentau pofta prădalnicilor invadatori din sud. Conservându-și existența într-o formă subdezvoltată, sătucul Chișinău, ca și celelalte așezări umane din partea de răsărit a Moldovei fără prea mare importanță în viața economică și politică a voievodatului, își înjgheba iar și iară locuințele măcelărite periodic de năvălitori, își trimitea tinerii dârji la război sub flamura vreunui domnitor moldav, suportându-și istoria cu stoicism, fără a visa vreodată că va ajunge municipiu sau capitală modernă.

Drumețul cărturar de pe timpul lui Dabija-Vodă, cu hârtie și condei în cufărul de călătorie, ar fi putut povesti că localitatea Chișinău a luat înfățișarea unui „târg mare”, dezvoltat sub aspectul întinderii și al populației, cu multe biserici. Una din ele – Sfântul Nicolae – era domnească și se afla, după toate probabilitățile, așa cum se cuvenea, pe lângă o curte domnească.